

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 341.343.3.340.13

СУТНІСТЬ І ЗМІСТ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА В СУЧАСНОМУ МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

Здоровко С. Ф.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри міжнародного права
Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна

Анотація: Статтю присвячено висвітленню питання сутності і змісту міжнародного гуманітарного права, становлення процесу відокремлення законів та звичаїв війни з назвою «*jus in bello*» від права на війну «*jus ad bellum*». Крім того зроблений аналіз теоретичного трактування сутності і змісту міжнародного гуманітарного права в «вузькому» та «широкому» сенсі. Одночасно автором зроблено спробу визначити співвідношення прав людини та міжнародного гуманітарного права.

Ключові слова: міжнародне гуманітарне право, закони та звичаї війни, право війни, право збройних конфліктів, право прав людини.

Аннотация: Статья посвящена изучению вопроса понятия и содержания международного гуманитарного права, становления процесса отделения законов и обычаев войны, именуемых «*jus in bello*» от права на войну «*jus ad bellum*». Кроме того, сделан анализ теоретической трактовки понятия международного гуманитарного права в «узком» и «широком» смысле. Одновременно, автором сделана попытка определить соотношение прав человека и международного гуманитарного права.

Ключевые слова: международное гуманитарное право, законы и обычаи войны, право войны, право вооруженных конфликтов, право прав человека.

Annotation: The article deals with the substance and contents of humanitarian law, the formation process of division of laws and customs of war referred to as «*jus in bello*» from the right to the war referred to as «*jus ad bellum*». Besides, the theoretical interpretation of substance and contents of humanitarian law in general and narrow sense is analyzed. Simultaneously, the writer makes an attempt to determine the correlation between human rights and humanitarian law.

Key words: humanitarian law, laws and customs of war, right of war, right of military conflicts, human rights law.

Вклад основного матеріалу. Злочини, вчинені під час збройних конфліктів, жахають своєю масовістю та жорстокістю. Вони навряд чи можуть залишити будь когось байдужими. При цьому, виконавці та організатори таких дій нерідко залишаються безкарними «прикриваючись» за високі державні посади або військові еполети. Саме протест проти безкарності осіб, які вчинили або наказали вчинити подібні злочини, обумовив появу та розвиток у міжнародному праві концепції індивідуальної кримінальної відповідальності.

Взаємне застосування сили протидіями сторонами в збройних конфліктах обмежено нормами міжнародного гуманітарного права. Як і норми інших галузей міжнародного права, норми міжнародного гуманітарного права складаються державами і обов'язки щодо їх виконання покладається безпосередньо на держави.

У тривалому науковому диспуті про поняття «міжнародного гуманітарного права» Т. Мерон зазначає, що займаючись цим питанням, неможливо забувати про те, що «термінологія менш важлива, ніж сам зміст» [1].

Більшу частину своєї історії міжнародне право було байдужим до війни: війна не була заборонена та не створювалися норми, які б її регулювали [2]. Розроблена Ф. де Вікторія та В. Айала в 16 столітті концепція «справедливої війни», у відповідності до якої мета та методи війни повинні бути «справедливими», до початку 20 століття так й не знайшла свого втілення в джерелах міжнародного

права. З середини 19 століття міжнародно-правове регулювання розпочинає проникати в ті сфери феномену війни, які не торкаються суверенного права держави на війну, і в той же час, дозволяють обмежити поведінку протидіями сторін у самій війні. Так, з прийняттям у Парижі Декларації про заборону певних видів зброї у 1864 році під гаслом захисту жертв війни розпочинає збільшуватися кількість декларативних, а потім й обов'язкових норм, які регулюють засоби та методи ведення війни, що приводить до відокремлення законів та звичаїв війни з назвою «*jus in bello*», від права на війну «*jus ad bellum*» [3].

У 20 столітті розпочинається розвиток норм «*jus ad bellum*», і цей етап проходить вже автономно від розвитку норм «*jus in bello*». У минулому абсолютне право держав на війну зазнавало значні метаморфози: з'являється Драго-Портівська конвенція «Про заборону застосування сили для стягування боргів» (1907 р.), в Пакті Бріана-Келлога (1928 р.) [4]. Держави закріплюють відмову від війни як засіб національної політики, а з прийняттям Уставу ООН [5] загальна «заборона застосування сили в міжнародних відносинах» становиться нормою «*jus cogens*» – непорушним принципом міжнародного права [6].

Устав ООН закріпив правомірність застосування збройних сил лише в випадку самооборони [7], та в випадку втручання Ради Безпеки ООН [8]. Однак, було б утопією вважати, що юридична заборона застосування сили дозволить людству назавжди викреслити війну зі свого життя. Виникла парадоксальна ситуація: війна опинилась під заборону, однак реалії життя світової спільноти висвітлили необхідність у подальшому міжнародно-

правовому обмеженні поведінки воюючих сторін. Це обумовило новий виток розвитку норм «*ius in bello*».

Закони та звичаї війни, ставши відокремленим комплексом міжнародно-правових звичаїв, на початку мали назву «право війни» [9], однак, як відмітив у своєму Консультативному висновку Міжнародний суд ООН, за витоком часу отримали нову назву – «міжнародне гуманітарне право» [10]. У вітчизняній та зарубіжній науці міжнародного права до цього часу відсутня узгоджена думка, як у відношенні об'єму поняття «міжнародного гуманітарного права» так і стосовно обґрунтованості використання цього терміну для визначення законів та звичаїв війни. Крім терміну «міжнародне гуманітарне право» в науковій літературі зустрічаються такі терміни як: «міжнародне право в період збройних конфліктів» [11], «право війни» [12], «право збройних конфліктів» [13], «закони та звичаї війни» [14], «правила ведення збройної боротьби» [15]. У понятті «міжнародне гуманітарне право» умовно можна виділити два підходи до його трактування: «вузький» та «широкий». При цьому як у межах «вузького», так і у межах «широкого» підходу існує кілька взаємопротилежних концепцій.

«Вузький» підхід. Деякі автори – представники «вузького» підходу – для визначення всієї сукупності законів та звичаїв війни використовують термін «право збройних конфліктів», а міжнародне гуманітарне право визначається як право, яке присвячене захисту жертв війни, тобто лише як «право Женеві» [16]. Такої точки зору дотримуються Д. Б. Левін [17], Л. І. Савицький [18], а також німецький міжнародник К. Іпсін [19]. Про наявність двох галузей «право збройних конфліктів» – пишуть також О. Я. Капустін та Е. В. Мартиненко. Вказані фахівці вважають, що право збройних конфліктів та міжнародне гуманітарне право не співвідносяться, як загальне та приватне, а представляють собою пересічне поняття. Не дивлячись на те, що ці галузі характеризуються однаковою сферою дії у часі, однаковими суб'єктами та джерелами, вчені відмічають, що галузі відрізняються функціями та метою: «Якщо міжнародне гуманітарне право прагне до захисту прав та свобод людської особистості в умовах збройних конфліктів, то право збройних конфліктів ставить за мету урегулювання різних сторін збройної боротьби в тих же умовах» [20].

Ця точка зору повністю відповідає позиції Міжнародного Комітету Червоного Хреста, який визначає міжнародне гуманітарне право як «норми міжнародного права, які витікають із договору або звичаю, які спеціально призначені для урегулювання гуманітарних проблем, безпосередньо пов'язаних з збройними конфліктами міжнародного або не міжнародного характеру та які обмежують по гуманітарним міркуванням право сторін, які знаходяться в збройному конфлікті, застосовувати методи та засоби ведення війни за своїм вибором, а також надавати покровительство особам та майну, яких зачіпає або може зачіпати такий конфлікт» [21].

«Широкий» підхід. Якщо представників «вузького» підходу об'єднує те, що вони обмежують поняття міжнародного гуманітарного права «законами та звичаями війни», то прибічники «широкого» підходу включають у поняття міжнародного гуманітарного права інші інститути та

навіть галузі міжнародного права. Ряд вчених при трактуванні поняття «міжнародне гуманітарне право» відштовхуються від змісту вкладеного в поняття «гуманітарний», – «віднесений до людини та її культури; звернений до людської особистості, до прав та інтересів людини» [22]. І. П. Бліщенко, О. Я. Сухарєв та О. Ю. Смольніков розглядають міжнародне гуманітарне право, як сукупність міжнародно-правових норм, визначаючих режим прав та свобод людини в мирний час та під час збройного конфлікту, а також сукупність правових норм, які визначають обмеження гонки озброєння, обмеження певних видів зброї та роззброєння [23-25].

Необхідно відзначити, що співвідношення прав людини та міжнародного гуманітарного права – предмет гострих дискусій у міжнародному праві. Можна виділити три напрями в оцінці такого співвідношення: **«інтеграційний»** підхід складається в об'єднанні цих двох галузей в одну загальну галузь; **«сепаратистський»** ґрунтується на ідеї паралельного існування двох дійсно різних галузей міжнародного права; сутність **«взаємодоповнюючого»** підходу в тому, що права людини та міжнародне гуманітарне право визнаються різними галузями, однак при цьому не заперечується їх тісний зв'язок одного з одним [26]. Обидві галузі мають одні й ті ж історичні та філософські коріння, вони зародились з давнини, з метою захисту людини від існуючих загроз ворогуючих сторін. Ці загальні напрями утворили такі прагнення: мінімізувати лихо, яке спричиняється війною та захистити людину від свавілля з боку держави. Норми міжнародного гуманітарного права та права людини мають різну сутність, вони застосовуються до різних відносин та закріплені в різних джерелах [27]. Природа прав людини складається з того, що в «нормальних» умовах мирного часу регулюється відношеннями між людиною та державою під юрисдикцією якої вона знаходиться [28], то право, яке діє під час збройного конфлікту, регулює за звичай відношення між державою та громадянами держави-противника.

На відміну від прав людини, міжнародне гуманітарне право повинно враховувати наявність феномену війни, що призводить до появи таких понять, як «допустимі військові цілі», «критерій військової необхідності» та «принцип відповідності» [29], тобто, якщо в основі прав людини закладено принцип гуманності, то міжнародне гуманітарне право – це компроміс між вимогами людяності та військовою необхідністю. Більше того, норми міжнародного права, які застосовуються під час збройного конфлікту відтворюють у собі не класичні права людини, під час збройного конфлікту, а скоріше стандарти, гарантії, які надаються сторонами, які протидіють одна одній [30]. Крім того, якщо права людини містять універсальний характер, то застосування гуманітарного права всебічно обмежено. Однак, це не означає що норми міжнародного гуманітарного права не діють у мирний час, так як, наприклад, розповсюдження знань про міжнародне гуманітарне право, закріплення в законодавстві кримінальної відповідальності за «серйозні порушення» повинно відбуватися в мирний час.

Слід зазначити, що Ж. Пікте, автор знаменитих коментарів до Женевських конвенцій, який вперше

сформулював науковий термін «міжнародне гуманітарне право» вказував на початку на його двоєдину сутність, включаючи в це поняття й право людини і право війни [31]. З часом його позиція потерпіла зміни, міжнародне гуманітарне право він став розглядати як «важливу частину міжнародного публічного права, яка черпає натхнення в ідеях людяності, яка зосереджується на захисті індивідів під час війни, акцентуючи на те, що міжнародне право прав людини та міжнародне гуманітарне право «близькі, однак різні та повинні залишатися такими, оскільки чудово доповнюють одне одного» [32].

У 1996 році Міжнародний суд ООН у своєму консультативному висновку про правомірність застосування ядерної зброї вперше висловився про співвідношення права прав людини та міжнародного гуманітарного права, та дійшов висновку, що в умовах збройного конфлікту міжнародне гуманітарне право є «*Lex specialis*» у відношенні права прав людини. Як писав Й. Фровайн, застосування концепції «*Lex specialis*» вбачається єдиним можливим засобом для гармонізації можливих протиріч між міжнародним гуманітарним правом та правом прав людини кожний раз, коли вони регулюють одне й те питання [33].

Крім того, необхідно відрізнити міжнародне гуманітарне право від права міжнародної безпеки. Право міжнародної безпеки та міжнародне гуманітарне право пов'язані з застосуванням сили в міжнародному праві, однак діють у різних площинах: міжнародне гуманітарне право вступає в дію з початком збройного конфлікту не залежно від того, чи мається оправдання цієї війни, та не дивлячись на заборону застосування сили в міжнародному праві [34]. Стосовно роззброєння необхідно визнати деяке співпадання ряду норм цієї області міжнародного права з міжнародним гуманітарним правом. Йдеться про обмеження використання зброї у збройних конфліктах: деякі норми, присвячені цьому питанню однаково відносяться як до сфери роззброєння, так і до міжнародного гуманітарного права. Разом з тим, якщо міжнародне гуманітарне право обмежує або забороняє застосування протиборчими сторонами певних видів зброї та боеприпасів, то право роззброєння передбачає скорочення або знищення певних видів зброї. При цьому на перший план виступає принцип взаємності, та особливу важливість набуває контроль за роззброєнням.

Висновки. Враховуючи, що термін «право війни» явно застарів, а поняття «право збройних конфліктів» не підкреслює гуманітарну направленість відповідних правил, термін «міжнародне гуманітарне право в збройних конфліктах» найбільш повно та чітко відображає зміст цієї галузі міжнародного права. Як показує проведений аналіз, «широкий підхід» до поняття міжнародне гуманітарне право врят чи можливо признати істинним: міжнародне право прав людини та право міжнародної безпеки утворюють самостійні галузі міжнародного права та в силу значної різниці від «законів та звичаїв війни» не підлягають включенню до його об'єму.

У межах «вузького» підходу найбільша кількість прихильників має концепцію згідно якої під міжнародним гуманітарним правом розуміється «право Женеві» та «право Гааги». Однак при цьому

зрозуміло, що цими поняттями «закони та звичаї війни» не вичерпуються. Недоцільним, на нашу думку, можливе сперечання з того, що не всі норми міжнародного права, які спеціально призначені для регулювання поведінки воюючих сторін у збройних конфліктах, містять гуманітарний характер. Однак, разом з цим, мета створення всіх цих норм – гуманітарних та «нейтральних» – єдина та її сутність полягає в тому, щоб мінімізувати та пом'якшити наслідки війни.

Тому можна вважати обґрунтованим та логічним розуміння під міжнародним гуманітарним правом всі «закони та звичаї війни» – «*jus in bello*» – сукупність звичайних та договірних норм, які застосовуються в умовах збройного конфлікту та направлені на пом'якшення наслідків війни. Крім того, із вказаного випливає, що термін «серйозні порушення міжнародного гуманітарного права» не можливо розповсюджувати на злочини проти людяності та геноциду, які містять у собі серйозні порушення прав людини, а також на злочин агресії, який є порушенням норм віднесених до права міжнародної безпеки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Meron T. Convergence of International Humanitarian Law and Human Rights Law, in: Warner D. Human Rights and Humanitarian Law / Meron T. – London, 1997. – P. 98.
2. Романов Д. К. Международное гуманитарное право: понятие, содержание и основные институты / Романов Д. К., Степанов М. Б. // Международное публичное и частное право, 2004. – № 6 (21). – С. 35.
3. Bothe M. Friedenssicherung und Kriegsrecht / Vitzthum W. G. Volkerrecht / Bothe M. – Berlin, 2001. – P. 642.
4. Пакт Бриана-Келлога (Парижский пакт) от 28 августа 1928 г. // Международное право в документах. – М. – С. 669.
5. Устав ООН, прин. 26 июня 1945 г. // Действующее международное право // Сост. Ю. М. Колосов, Э. С. Кривчикова. – В 3-х т. – М., 1999. – Т. 1. – С. 7
6. Пункт 4 ст. 2 Устава ООН / Устав ООН, прин. 26 июня 1945 г. // Действующее международное право // Сост. Ю. М. Колосов, Э. С. Кривчикова. – В 3-х т. – М., 1999.
7. Статья 51 Устава ООН / Устав ООН, прин. 26 июня 1945 г. // Действующее международное право // Сост. Ю. М. Колосов, Э. С. Кривчикова. – В 3-х т. – М., 1999.
8. Статья 42 Устава ООН / Устав ООН, прин. 26 июня 1945 г. // Действующее международное право // Сост. Ю. М. Колосов, Э. С. Кривчикова. – В 3-х т. – М., 1999.
9. Мартенс Ф. Ф. Современное международное право цивилизованных народов / Мартенс Ф. Ф. – СПб, 1883. – Т. 2. – С. 513.
10. International Court of Justice, Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons / Advisory Opinion of 8 July 1996. – Para. 75
11. Мелков Г. М. Международное право в период вооруженных конфликтов: учебник // Под ред. К. А. Бекяшева – М.: Международное публичное право, 1999. – С. 542.
12. Фердросс А. Международное право / Фердросс А. / Под ред.: Тункин Г. И. (Предисл.), Пер.: Кублицкий Ф. А., Нарышкина Р. Л.: Международное право. Перевод с немецкого – М., 1959. – 65 с.
13. Арцибасов И. Н. Вооруженный конфликт: право, политика, дипломатия / Арцибасов И. Н., Егоров С. А. – М., 1989. – С. 19.
14. Оппенгейм Л. Международное право / Л. Оппенгейм. – М., 1949. – Т. 2. – С. 246.

15. Батырь В.А. Международно-правовая регламентация применения средств ведения вооруженной борьбы в международных вооруженных конфликтах / Батырь В.А. // Государство и право, 2001. – № 10. – С. 63.
16. Арцибасов И. Н. Право вооруженных конфликтов // Курс международного права. В. 7 т. Т. 6. Отрасли международного права // И. Н. Арцибасов, И. И. Лукашук, Б. М. Ашавский и др.). – М., 1992. – С. 225.
17. Левин Д. Б. Актуальные проблемы международного права / Левин Д. Б. – М., 1974. – 264 с.
18. Полторак А. И. Вооруженные конфликты и международное право / Полторак А. И. Савинский Л. И. – М., 1978. – 406 с.
19. IpsenK. Volkerrecht. Munchen / IpsenK. – 2004. – P. 1211, 1219-1220.
20. Капустин А.Я. Международное гуманитарное право: учеб. пособ. / Капустин А. Я., Мартыненко Е. В. – М.: Издательство УДН, 1991. – 80 с.
21. Берко А. В. Применение запрещенных средств и методов ведения войны / Берко А. В., Кибалкин А. Г. – Ставрополь, 2002. – 104 с.
22. Современный словарь иностранных слов. – М., 2000. – С. 177.
23. Блищенко И. П. Обычное оружие и международное право / Блищенко И. П. – М., 1984. – 216 с.
24. Сухарев А. Я. Современные войны: Гуманитарные проблемы / Сухарев А. Я. М.: Секретариат Независимой комиссии по международным гуманитарным вопросам: Междунар. отношения, 1988. – 245 с.
25. Смольников О. Ю. Красный крест и международное гуманитарное право в современном мире / Смольников О. Ю., Шапочка А. Г. – М., 1989. – 41 с.
26. Капустин А. Я. Международное гуманитарное право: учеб. пособ. / Капустин А. Я., Мартыненко Е. В. – М.: Издательство УДН, 1991. – 80 с.
27. Gasser H.-P. Einfuhrung in das humanitare Volkerrecht. Bern / Gasser H. -P. // Stuttgart. – Wien, 1991. – P. 161-162.
28. См: пункт 1 ст. 2 Международного пакта о гражданских и политических прав, прин. 19 декабря 1966 г. // Ведомости Верховного Совета СССР. – 1976. – № 17 (1831). – С. 291; ст. 1 Конвенции о защите прав человека и основных свобод, прин. 4 ноября 1950 г. // Собрание законодательства Российской Федерации. – 8 января 2001 г. – № 2. – Ст. 163.
29. Гассер Х.-П. Международное гуманитарное право. Введение / Гассер Х.-П. – М., 1999. – С. 27.
30. Provost R. International Human Rights and Humanitarian Law / Provost R. – Cambridge, 2002. – P. 33.
31. Pictet J. Ledroit humanitaire et la protection des vicetims de la guerr / Pictet J. – Leiden, 1973. – P. 11.
32. Pictet J. Intermtational Humanitarian Law: Definition, in: Intermtatijnal Dimensionsof Humanitarian Law / Pictet J. – Henry Dunant Institute. – Paris, 1988. – P. XIX.
33. Frowein J. A. The Relationship between Human Rights Regimes and Regimes of Belligerent Occupation / Frowein J. A. // Israel Yearbook of Human Rights. – Vol. 28. – 1999. – P. 9.
34. Арцибасов И. Н. Международное право / Арцибасов И. Н. – М., 1975. – С. 45.